

ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՇԱՏՎՈՐՅԱՆ

ԹԻՖԼԻՍԻ ՎԱՆՔԻ ԱՎԱԳ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿՐՈՆԱ-ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ (1900-1920 թթ.)*

ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Ղուկասյան մրցամակի կանոնադրության «ԺԱ» հոդվածով պարտավորեցվում էր մրցամակաբաշխության հանձնաժողովին ինչ-ինչ պատճառներով մրցամակաբաշխություն տեղի չունեցած տարվա մրցամակի գումարով հրատարակել «Նախնյաց ըմտիք մատենագրություններ»։ Այդ ամվամամ տակ մկատի էր առնվում հրատարակել հայ պատմիչների երկերը, որոնք պետք է վաճառվեին մատչելի գներով, իսկ հրատարակության եկամուտը հատկացնել թանգարանին։

1904 թվականի ապրիլի 5-ին գումարված միստում քննարկվում է հայ պատմիչների աշխատությունների տպագրության հարցը։

Հանձնաժողովը հանգում է այն եզրակացության, որ նախնյաց Մատենագիրներից Եղիշեի «Պատմություն Վարդանանց»-ը վաղուց է, ինչ չի հրատարակվել, իսկ հրատարակվածներն էլ մատչելի չեն լայն հասարակության համար, ուստի որոշում է հրատարակությունը սկսել Եղիշեից⁴⁷։

Նիստում քննարկվում են նաև հրատարակության հետ կապված այլ հարցեր, այդ թվում Ստ. Կանայանի առաջարկը՝ տպագրել Մեսրոպ Երեցի իր կազմած «Պատմություն մնացորդաց Հայոց և Վրաց»-ի քննական բնագիրը։ Հանձնաժողովը սկզբունքորեն ընդունում է Ստ. Կանայանի առաջարկը, միաժամանակ առաջարկում հեղինակին ձեռագիրը մերկայացնել՝ գրախոսման ուղարկելու համար։

Մնայում հանձնաժողովի առաջին լուրջ հաջողությունն էր Եղիշեի «Պատմություն Վարդանանց» երկի հրատարակությունը։ Այդ կապակցությամբ հանձնաժողովը որոշում է տասն օրինակ պատրաստել փառակազմ և դրանցից մեկն ուղարկել Վեհափառ Հայրապետին, մեկը վարչության նախագահ Վրաստանի Առաջնորդին, մեկը հանձնել թանգարանին, երեք օրինակ ուղարկել հանգուցյալ Ղուկասյանի կտակատարներին, իսկ մնացած չորս օրինակներն էլ բաժանել վարչության անդամներին։ Այդ միստով որոշվում է նաև հարյուր օրինակ պատրաստել լաթակազմ և յուրաքանչյուր օրինակի գինը ճշմանակել հիսուն կոպեկ, իսկ անկազմ օրինակները փաճառել հատը քսան կոպեկ։ Որոշվում է նաև գրքի փաճառքի քանակը և վաչրը։ Վաճառքի համար առաջարկվում է դիմել Թիֆլիսի «Կենտրոնական» և «Գոտներերգ» գրավաճառանոցներին 10%

* Այիգըը տե՛ս №№ Դ-Ե, Զ-Է։

47 Իս. Հաղուբյուեյանի անձնակամ տրիսիվ։

գեղջուկ, յուրաքանչյուրին համաձայն իրենակ կազմած և 200 օրինակ առանց կազմի գիրք, իսկ մնացածը պահել թանգարանում և վարչության անդամներին, դիմողներին այնտեղից տալ:

Համաձայնագրով 1907 թ. ապրիլի 1-ի միաստի արձանագրությունում ասվում է. «Ի մկատի ունենալով, որ հայ ժողովուրդը կա՛մ թանկ վճարով է ձեռք բերում Ավետարանը, կա՛մ գնում է անհարազատ ու թերի տպագրվածները, որոշում է կայացնում անցյալ և այս տարվա մրցանակների գումարներով տպագրել 2000 Ավետարանիչները և, մատչելի գին նշանակելով, տարածել ժողովրդի մեջ»⁴⁸: Սակայն դա այնքան էլ դյուրին գործ չէր: Տպագրվելիք Ավետարանի համար անհրաժեշտ էր Կաթողիկոսի թույլտվությունն ստանալ: Այդ խնդրանքով համաձայնողվել դիմում է Վեհափառին՝ ջեշտելով, որ մպատակ ունի հրատարակել էժամագին Ավետարան: 1907 թ. սեպտեմբերին ստացվում է Կաթողիկոսի կոնդակը, որով մա թույլ չի տալիս հրատարակել, որովհետև Աբ. Էջմիածնի հրատարակած յոթ հազար օրինակ Ավետարանը դեռ մնում է չվաճառված⁴⁹: Որից հետո համաձայնողվել որոշում է կայացնում տպագրել Ղազար Փարպեցու Պատմությունը և Թուղթը՝ ըմտրելով Ստ. Մալխասյանի և Գ. Տեր-Մկրտչյանի հրատարակած օրինակը: Որոշվում է այն տպագրել ըմտիր թղթի վրա 1200 օրինակ:

Համաձայնողվել յուրջ ուշադրություն էր դարձնում տպագրության գործին՝ ձգտելով այն ավելի ընդարձակել: Համաձայնողվի մախագահ Գարեգին Արքեպիսկոպոսը տեղյակ է պահում համաձայնողվի անդամներին, որ երբ ինքը գնացել էր Էջմիածին, խրիմյան Հայրիկի թաղմանը մասնակցելու, Կարապետ Վարդապետ Տեր-Մկրտչյանը հայտնել է իրեն, որ ինքը Գարեգին Վարդապետ Հովսեփյանի հետ աշխարհաբար է թարգմանել Ավետարանը և համգուցյալ Կաթողիկոսից հրատարակելու թույլտվություն ստացել: Նա համաձայն է Ավետարանի աշխարհաբար հրատարակությունը որոշ պայմաններով համաձայն Մնայում համաձայնողվին: Այս հանգամանքը հաշվի առնելով, համաձայնողվել 1907 թվականի դեկտեմբերի 20-ին որոշում է կայացնում դիմել Գարեգին Վարդապետին՝ ճշտելու համար թարգմանիչների համաձայնության և տպագրության պայմանների հարցը⁵⁰: Վաղարշապատի Հռիփսիմեն վանքի վանահայր Գարեգին Վարդապետ Հովսեփյանը հայտնում է, որ համաձայնողվի առաջարկը չեմ կարող ընդունել, որովհետև որոշել եմ իրենք հրատարակել Ավետարանը Մայր Աթոռում: Այսպիսով, անհաջող է անցնում մաև Ավետարանի հրատարակության երկրորդ փորձը:

Համաձայնողվել մախատեսում է տպագրել Կիրակոս Գամաակեցու «Հայոց պատմություն» գիրքը՝ հիմք ունենալով Մոսկովյան հրատարակությունը: Հաջորդը տպագրվում է Ստեփանոս Օրբելյանի «Պատմություն մահագին Սիսական» գիրքը:

1911 թվականին որոշվում է հրատարակել Հովհաննես Կաթողիկոսի «Հայոց պատմություն»-ը, որը արտատպվում է Էմինյան հրատարակությունից, ծանոթություններով և առաջաբանով: 1912 թվականին տպագրության համար ըմտրվում է Արիստակես Լիստիվերտցու «Հայոց պատմություն»-ը: Որոշ

48 Նույն տեղում:

49 Նույն տեղում:

50 Նույն տեղում:

ժամանակ նախապատրաստական աշխատանք տանելուց հետո, որոշվում է տպագրության հանձնել նաև Սեբեոսի «Պատմություն ի Հերակլոս» գիրքը:

«Ղուկասյան Մատենադարանի» այս և համանման գրքերը, գրված լինելով գրաբար, մեծ պահանջարկ չունեին ժողովրդի մեջ: Հաշվի առնելով, որ վարչությունը, տպագրելով այդ մատենաշարը, որևէ նյութական ակնկալություն չուներ, հանձնաժողովի 1912 թվականի հունիսի 1-ի նիստում որոշում է կայացվում այդ գրքերը անվճար բաժանել այն ազգային և դպրոցական գրադարաններին, որոնք կուղարկեն առաքման վարձը: Այդ մասին հայտարարություններ տպվեցին թերթերում: Նիստում առաջարկ եղավ նաև «Ղուկասյան մատենադարանի» հրատարակությունները ուղարկել Բեռլինի, Փարիզի, Լոնդոնի, Վիեննայի և Ս. Պետերբուրգի արևելյան ֆակուլտետների մատենադարաններին:

Համի որ մրցանակաբաշխության ներկայացվող գործերը այնքան էլ շատ չէին, հանձնաժողովը 1912 թ. որոշում է հայ պատմիչների գործերը տպագրել մի մատենաշարով:

Առաջինը որոշվում է տպագրել Մովսես Կաղանկատվացու «Պատմություն Հայոց», հետո՝ Մովսես Խորենացու «Պատմություն Հայոց», և ապա Ներսես Օհրրհալու գործերը: Հանձնաժողովը դիմում է Մ. Արեղյանին՝ խնդրելով թույլտվություն իր կողմից հրատարակած Մովսես Խորենացու բնագիրը Ղուկասյան կտակի միջոցներով տպագրելու համար: Որոշ ուշացումով, որի համար ներդրություն է խնդրում, հեղինակը պատասխանում է, որ մա ուրախ է մի այդպիսի տպագրության համար, քանի որ դրանով կհրատարակվի համեմատաբար ավելի լավ մի բնագիր:

Այդ նիստում առաջարկվում է մեկ նորամուծություն ևս: Այսուհետև բոլոր հրատարակություններին պետք է կցվեր համառոտ առաջաբան հեղինակի մասին, եթե նախկին հրատարակություններում այն չէր եղել:

1913 թվականի սկզբներին հայտնի լեզվաբան Ստ. Լիսիցյանը դիմում է Ղուկասյան ֆոնդի մնացում հանձնաժողովի անդամներին մի նամակով: Այնտեղ ասվում է, որ «Անկարելի է դեռ ըստ արժանվույն գնահատել այն ահագին նշանակությունը, որ կունենա հայ հասարակական գիտակցությանը հասունանալու համար մասնաժողովիդ ձեռնարկած «Հայ պատմագիրների» ածանցագին հրատարակությունը: Այժմ, երբ ամեն մի փոքրիշատե կրթված հայ ձգտում է հասկանալ իր ազգի էությունը, պատմական դերն ու ապագան, անցյալի ուսումնասիրությունը ստանում է կարևորագույն կերպարանք և անշուշտ Ձեր հրատարակությունները գալիս են գոհացում տալու մի վերին աստիճանի առաջնակարգ պահանջին»⁵¹: Նա առաջարկում է տպագրել Հակոբ Ծաֆափրյանի «Որոգայթ փառաց» աշխատությունը, որն այժմ մի շատ հազվագյուտ գիրք է և որ առաջնակարգ մատենադարաններն իսկ չունեն այդ հրատարակությունները, գրում է Ստ. Լիսիցյանը: Մինչդեռ այն մի չափազանց արժեքավոր աղբյուր է՝ հասկանալու հայոց հասարակական մտքի զարգացման պատմությունը 18-րդ դարում: Հանձնաժողովը մեծ հետաքրքրություն է ցուցաբերում այդ գրքի նկատմամբ և ամհարժեշտ է համարում այն տպագրել անհապաղ, քանի որ «Հայոց հարցը հրապարակի վրա է և այդ տեսակետից գիրքը կարող է հետաքրքրել շատերին»⁵²: Որոշվում է ընդհատել Մ. Խորենացու գրքի

51 Նույն տեղում, ք. 13:

52 Նույն տեղում:

տպագրությունը և տպագրել «Որոգայթ փառաց»-ը և ապա Խորենացիին, Եղիշեն (Երկրորդ անգամ), Եզնիկ Կողբացիին և Շնորհալիին⁵³:

Իրենց ծառայություններն են առաջարկում մասն ալլ հայագետներ: 1913 թվականի փետրվարին Ստ. Կառնայանը առաջարկում է տպագրել Թովմաս Մեծոփեցու պատմությունը մորազուտ բնագրով և այլ ձեռագրերի համեմատությամբ, որոնք ինքն էր պատրաստել: Հանձնաժողովը սկզբունքորեն ընդունում է առաջարկը: 1914 թ. հանձնաժողովի մախազաթ Մեսրոպ Եպիսկոպոսի առաջարկությամբ որոշվում է տպագրել Թովմա Արծրունու պատմությունը, արտատպելով Բ. Պատկանյանի հրատարակությունից:

Հանձնաժողովին է դիմում մասն իրավաբանության դոկտոր Արսեն Ղլտնյանը՝ առաջարկելով տպագրել իր «Հայոց ազգային ժողովների և եկեղեցական սուրբ հարց կանոնները» աշխատությունը՝ մշելով, որ մրանց բնագիրը վերականգնել է Ս. Էջմիածնի մատենադարանի և այլ ձեռագրերի համեմատությամբ, և որ թե՛ հայոց ազգային իրավունքի և թե՛ հայոց եկեղեցական իրավունքի ուսումնասիրության համար այդ կանոններն ունեն արտակարգ նշանակություն, և որոնց մի մասը դեռ ցարդ հրատարակված չեն: Հանձնաժողովը ընդունում է Ա. Ղլտնյանի առաջարկը:

Հայ գրերի գյուտի 1500-ամյա հոբելյանի կապակցությամբ 1913 թվականին տպագրվում է Կորյունի «Սուրբ Մեսրոպի վարքը»՝ 2400 օրինակ տպաքանակով:

Հանձնաժողովը 1914 թվականի մայիսի 6-ի նիստում որոշում է կայացնում տպագրել Ագաթանգեղոսը:

1915 թվականին ավարտվում է Թովմա Արծրունու գրքի տպագրությունը: Հանձնաժողովը որոշում է բոլոր տպագրված գրքերից 100-ական օրինակ պահել, իսկ մնացածը՝ վաճառել, և եթե ցանկացող լինի բոլորը միասին գնել, այդ դեպքում վաճառել 30 կամ 35 տոկոս զեղչով: 1916 թվականի օգոստոսի 14-ի նիստում Գյուտ Աղանյանը հայտնում է, որ «Գուտներեք» գրատունը ցանկանում է գնել ունեցած ամբողջ գրքերը: Որոշվեց բոլոր գրքերը վաճառել 30 տոկոս զեղչով՝ լիազորելով վերջինին կատարել այդ գործարքը:

ԿՐՈՆԱ-ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թանգարանի բացումը տեղի է ունենում 1902 թվականի փետրվարի 21-ին:

Ավետիս Ղուկասյանի կտակով կրոնա-պատմական թանգարանին հատկացվում էր հինգ հազար ոտքի, որի տոկոսներով պետք է հոգացվեր նրա ծախսերը: Սկզբնական շրջանում թանգարանի վարչությունը գործում էր առանց կանոնադրության, գնում էր եկեղեցական հմություններ, թանգարանային իրեր: Կտակի տնօրինման հարցի լուծումից հետո հանձնաժողովի աշխատանքները աշխուժանում են: 1904 թվականի նոյեմբերի 11-ին հանձնաժողովը որոշում է կայացնում կազմել թանգարանի կանոնադրություն: Այն վերջնական տեսք է ստանում և հաստատվում 1907 թվականի մայիսի 7-ին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից: Այն կոչվում էր Թիֆլիսի վանագ Ավագ եկեղեցու կրոնա-պատմական թանգարանի կանոնադրություն: Կանոնադրության մեջ սահմանվում էր, որ թանգարանի նպատակն է ժողովել և պահպանել Հայոց ամեն տեսակ

եկեղեցական կրոնա-պատմական հնություններ: Այնուհետև թվարկվում էին այդ հնությունների ամլանումները, ինչ գոչագիր մատյաններ, ինչ տպագրված գրքեր, վանքերի և եկեղեցիների վերաբերյալ հրովարտականք ու վավերագրեր, գործունեությունների հանված եկեղեցական ինչ անոթներ, սպասներ, զարդեր և զգեստներ:

Թանգարանը պետք է համալրվեր նաև պեղումների ժամանակ ձեռք բերված առարկաներով, «Այն բոլոր հնություններով, ինչ կարելի է ձեռք բերել հայոց ինչ վանքերի և եկեղեցիների ավերակներում»: Կանոնադրությամբ սահմանվում էր թանգարանային ցուցադրամասերի պահպանության կարգը: Նրանք պետք է գտնվեին Թիֆլիսի վանքի Ավագ եկեղեցու գավթում հատկապես այդ նպատակի համար կառուցված շինության մեջ: Թանգարանային գույքի պահպանության պատասխանատվությունը դրվում էր Մնայուն հանձնաժողովի վրա, ի դեմս նրա նախագահ Թիֆլիսի թեմական առաջնորդի և չորս անդամների, որոնք նշանակվում էին ցմահ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից: Թանգարանը հնություններ էր ձեռք բերում վճարովի կամ անվճար, նվիրատվության ձևով, իսկ վանքերում և եկեղեցիներում գտնված թանկարժեք հնությունները թանգարանին կարող էին հանձնվել Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսի թույլտվությամբ: Կանոնադրության մեջ սահմանվում էր գույքի հաշվառման, ցուցադրման, նկարագրության կարգը: Ոչ մի իր թանգարանից դուրս չպետք է հանվեր կամ օտարվեր⁵⁴: Թանգարանի համար իրեր գնելու նպատակով հայտարարություն է տրվում Թիֆլիսի մի շարք թերթերում:

Այդ հայտարարության տեքստում ասվում էր. «Թիֆլիսի վաքի Մայր եկեղեցու կրոնա-պատմական թանգարանի մնայուն հանձնաժողովը որոշել է գնել կրոնա-պատմական արժեքավոր հնություններ՝ թանգարանում դրվելու համար, ի տես հասարակության և օտար այցելուների:

Այդպիսի իրեր ծախել ցանկացողները թող դիմեն Թիֆլիսի հայոց առաջնորդարան հանձնաժողովին Սիրազան նախագահի անունով:

Նվերները նույնպես շնորհակալությամբ կընդունվեն և ի ցույց կդրվեն նվիրատուների անուններով:

Նախագահ հանձնաժողովի՝

Գարեգին արքեպիսկոպոս

Անդամ-քարտուղար՝

Իս. Հարությունյան»:

Թանգարան մուտք եղող իրերի մասին զեկուցվում էր հանձնաժողովի նիստում: Վաճառքի նպատակով ստացված իրերը ուղարկվում էին մասնագետների՝ որոշելու համար նրանց թանգարանային արժեքը:

Հրազդակյան հայտարարության հիման վրա Շուշի քաղաքից տիկին Մինա Աղամյանը մի ձեռագիր ձայնագրված շարական է ներկայացնում վաճառքի համար: Հանձնաժողովը իր 1908 թվի փետրվարի 4-ի նիստում ձեռագիրը գնահատում է հիսուն ռուբլի: Սակայն զեկուց առաջ տրվում է հայագետ Ստ. Մալխասյանին՝ կարծիք հայտնելու համար: Ստ. Մալխասյանը ձեռագիրը համարում է 17-րդ դարի գործ և գնահատում «Հիսուն ռուբլի, նույնիսկ քիչ էլ ավելի: Հանձնաժողովի անդամ Գյուտ ավագ քահանա Աղամյանը, որը նիստին ներկա չէր եղել, ձեռագիրը գնահատում է 15-20 ռուբլի: Սակայն Ստ.

⁵⁴ Տե՛ս Կանոնադրություն Թիֆլիսի վանքի Ավագ եկեղեցու կրոնա-պատմական թանգարանի, Թիֆլիս, 1907, ք. 9:

Մալխասյանի կարծիքը համձնաժողովը բարձր է գնահատում և շարակնոցը գնում է հիսուն ուրլով: Համձնարարվում է թանգարանի կառավարչին՝ «Ջեռագիրը մամրամասն ցկարագրել և պահել թանգարանում համարով»⁵⁵: Ուսուցիչ Արշակ Մադոյանը նամակով հայտնում է համձնաժողովին, որ գտել է մի հնություն, որը «մերկայացնում է թագավորը իր մոտյգի վրա, մերկ դաշույնը ձեռքին»: Գրությանը հայտնվում է Մադոյանին, թե որքան է գնահատում հնությունը ու եթե մատչելի լինի արձանի գինը, բերել տալ Թիֆլիս՝ հնագիտական արժեքը որոշելու համար: Արձակագիր Ատրպետը թանգարանին առաջարկում է գնել մի ասեղնագործ հին վական, զին մշամակելով երեք հարյուր ուրլի: Համձնաժողովը որոշում է վականը ուղարկել Պետերբուրգ պրոֆ. Ն. Մառի և խնդրել այնտեղի հնագիտական ընկերությանը՝ մերկայացնելով գնահատել տալ և այդ մասին հաղորդել վարչությանը: Պրոֆ. Մառի մամակը կարդացվում է 1910 թվականի մարտի 4-ի նիստում: Մառը գտնում էր, որ վականը «Ո՛չ գեղարվեստի, ո՛չ զուտ արվեստի կողմից որևիցե արտակարգ ինքնությունը արժեք չունի»⁵⁶, գնահատելով այն 15-25 ուրլի: Համձնաժողովը առաջարկում է վականի համար մույն գինը: Ազգագրագետ Ե. Լալայանը առաջարկում է թանգարանին՝ գնել իր կազմած հայկական հնությունների այբով՝ զին մշամակելով հարյուր ուրլի:

Համձնաժողովը խրախուսանքի արժանի է համարում նրա նախաձեռնությունը և 1909 թ. մայիսի 6-ին որոշում վճարել, երբ հեղինակը կմերկայացնի պատրաստի ալբոմը: Սակայն Ե. Լալայանը խնդրում է համձնաժողովին վճարել ալբոմի համար, որպեսզի ինքը միջոց ունենա ալբոմը պատրաստելու: Համձնաժողովը բավարարում է նրա խնդրանքը: Որոշ ժամանակ անց Ե. Լալայանը մերկայացնում է նաև ալբոմի երկրորդ պրակը, որի համար համձնաժողովը վճարում է վաթսույն ուրլի: Թանգարանը ստանում էր նաև մվիրատվություններ: Համձնաժողովի անդամ թանգարանի կառավարիչ՝ Գյուտ ավագ քահանա Աղանյանը թանգարանին է մվիրում 7 անուն թանգարանային արժեք մերկայացնող առարկաներ:

Թանգարանի կազավարչապետ Գյուտ ավ. քհն. Աղանյանի ձեռնբեցության շնորհիվ կարճ ժամանակում թանգարանը ձեռք է բերում զգալի քանակությամբ հնություններ, որոնք ունենին թանգարանային մեծ արժեք: Դրանք գործածությունից դուրս եկած բազմաթիվ հին գորգեր, ասեղնագործ սպիտոցներ, եկեղեցական վարագույրներ, ծածկոցներ, թագեր, սաղավարտներ, եպիսկոպոսական գավազաններ էին, կանթեղներ, բուրվառներ, աշտանակներ, խաչեր և այլ առարկաներ: Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ եկեղեցական առարկաների կողքին այնտեղ կային նաև աշխարհիկ և մուսուլմանական շրջանի իրեր⁵⁷:

Մնայուն համձնաժողովը քաղվիցս զբաղվել է կրոնա-պատմական թանգարանի հարցերով: Նիստերում քննարկել է նրա վերաբերյալ հարցեր: 1910 թվականի նոյեմբերի 12-ի նիստում համձնաժողովը որոշում է կայացնում համձնաժողովի նախկին նախագահ Գարեգին Արքեպիսկոպոս Սաթունյանի հիշատակը հավերժացնելու նպատակով նրա դիմանկարը փակցնել թանգարանում: Նույնա-

55 Իս. Հարությունյանի անձնական արխիվ:

56 Նույն տեղում:

57 Ն. Գ. Ղաֆադարյան, Հայաստանի թանգարանների պատմություն, ԳԱ «Լրաբեր» հասարակական գիտությունների, թիվ 10, 1972, էջ 29:

մնաց որոշում է կայացվում մաս Մնայում հանձնաժողովի հանգուցյալ անդամներ Ալ. Երիցյանի, Ար. Հովհաննիսյանի և Գ. Եվանգուլյանի վերաբերյալ⁵⁸:

Իրիմյ առ որոշում էր կայացվել թանգարանում տեղադրել հանգուցյալ Կաթողիկոս Խրիսյան Հայրիկի և թանգարանի հիմնադիր Ավ. Ղուկասյանի դիմանկարները. որոնց համար պատվիրվել էին պատվանդաններ, իսկ հանձնաժողովի հանգուցյալ անդամների դիմանկարների համար՝ մետաղյա պատվանդանով ցուցափեղկ:

Որպես կանոն հանձնաժողովի միստերը տեղի էին ունենում Առաջնորդարանում կամ հանձնաժողովի որևէ անդամի տանը: Այդ անհրաժեշտությունը վերացնելու նպատակով հանձնաժողովը 1912 թվականի մայիսի 18-ի միտում որոշում է կայացնում թանգարանում միստեր անցկացնելու համար այն կահավորել համապատասխան կահկարասիով. զենի սեղան, գորգ, գրեմական պիտույքներ, վառարան, անցկացնել էլեկտրական լուսավորություն: Հոգ է տարվում մաս թանգարանի շենքի պահպանության մասին: Այդ նպատակով որոշվում է շենքի բոլոր պատուհանները պատել երկաթյա ցանցերով և կաղնու փայտի շրջանակներով: Լրացուցիչ ձեռք բերել դարակաշարեր և վիտրինաներ:

Մնայում հանձնաժողովը, ի նշան երախտագիտության, որոշում է կայացնում Ավետիս Ղուկասյանի կնոջ՝ Աննա Հովհաննեսի Ղուկասյանի և Գրա վաղամեռիկ դստեր՝ Թամարի դիմանկարները կախել թանգարանի սրահում, իսկ Ավետիս Ղուկասյանի կիսանդրին կանգնեցնել թանգարանի բակում: Այդ ամենը զգալի ծախսեր էին պահանջում, իսկ կտակով նախատեսված գումարի տոկոսները պետք է ծախսվեին այլ որոշակի նպատակների համար: Այդ պատճառով հանձնաժողովը դիմում է Ավետիս Ղուկասյանի կտակատարներին՝ խնդրելով թանգարանի ներքին կահավորման և կիսանդրու կառուցման ծախսերը վերցնել իրենց վրա: Վարչության նախագահի ժամանակավոր պաշտոնակատար Ա. Բաբյանը և անդամ Գյուտ ալ. քհն. Աղանյանը այդ հարցով դիմում են պ. Մն. Խունուցին և հայտնում իրենց որոշման մասին: Մն. Խանուցը հավանություն է տալիս այդ որոշմանը, խոստանում բանակցել մյուս կտակատար Պողոս Ղուկասյանի հետ և իր կողմից այդ նպատակի համար հանձն առնում հատկացնել 250 ռուբլի⁵⁹:

Թանգարանի աշխատանքներում հանդիպում էին մաս բարդություններ: 1913 թվականի հոկտեմբերին Բաքվում մահանում է Բաքվի մշակութային միության հիմնադիր և ակտիվ հասարակական գործիչ Կոստանդին Խատիսյանը: Հարազատների կամքով թաղումը կատարվում է Թիֆլիսում՝ մեծ շուքով և հանդիսավորությամբ: Դագաղի վրա, ի թիվս այլ պսակների, դրված էին 8 արծաթե պսակներ, որոնց ուղարկել էին Բաքվից, այդ թվում Բաքվի մշակութային միությունից, հայ հասարակությունից, ռուսաց տեխնիկական ընկերությունից, նավթարդյունաբերողների համագումարի խորհրդից, քաղաքային ինքնավարությունից, ինչպես մաս միլիոնատեր Հ. Թադիևից, Մարտուգա Մուխտարովից և ուրիշներից: Բաքվից եկած պատգամավորների ցանկությամբ պսակները պետք է ետ ուղարկվեին Բաքու՝ կուլտուրական միության մեջ իբրև հիշատակ պահելու համար: Սակայն հանգուցյալի այրին և հարազատները կամեցել են պսակները պահել Թիֆլիսում: Միմյ այդ տարաձայնությունների հարթումը, հանրության խնդրանքով արծաթե պսակները դրվում են կրոնա-

58 Իս. Հարությունյանի անձնական արխիվ:

59 Նույն տեղում:

պատմական թանգարանում, ապահով լինելու համար: Չնայած դրան, արդեն մոյսմբերի 5-ին հայտնաբերվում է, որ արծաթյա պսակները գողացել են թանգարանից⁶⁰: Չարագործները, ջարդելով թանգարանի պատուհաններից մեկի երկաթյա ձողերը, մերս էին սողոսկել և գողացել արծաթյա պսակները: Թանգարանից գողության փաստը առաջացնում է Մնայուն հանձնաժողովի անդամների վրդովմունքը: Միջադեպը դառնում է հատուկ քննարկված առարկա: Հանձնաժողովի անդամ-քարտուղար Իս. Հարությունյանը մեղադրում է թանգարանի կառավարչապետին՝ առանց հանձնաժողովի անդամների հետ համաձայնեցնելու մասնավոր անձանց պատկանող իրերը հանրային սեփականություն հանդիսացող հաստատության մերսում պահելու համար: Գյուտավ. քհն. Աղանյանը իր տրված բացատրության մեջ պարզաբանում է արծաթյա պսակները թանգարանում պահելու համագամանքները, ինչպես նաև այն քայլերը, որոնց նա դիմել է գողությունը բացահայտելու համար:

Հանձնաժողովի անդամ-քարտուղար Իս. Հարությունյանը հանձնաժողովին վերաբերող բոլոր գործունեությունները և մյուսները պահում է իր բնակարանում՝ դրանում չակցկալելով որևէ շահ, ընդհակառակը՝ զգալիորեն դժվարացնելով իր տնային պայմանները, որովհետև հանձնաժողովը, չունենալով հարմար տեղ, իր միստերը անց էր կացնում մերթ Թիֆլիսի առաջնորդարանում, մերթ հանձնաժողովի որևէ անդամի բնակարանում և ավելի հաճախ Իս. Հարությունյանի բնակարանում, որը գտնվելով քաղաքի կենտրոնական՝ Սուլիակի կոչվող թաղամասում, որտեղ բնակվում էին նաև հայ մտավորականության շատ ներկայացուցիչներ, հարմար էր միստեր գումարելու համար: Ի պատիվ Իս. Հարությունյանի և նրա ընտանիքի անդամների՝ տիկնոջ՝ Երանուհի Ստեփանի Օհանջանյանի և նրա դուստրեր Մարիայի, Լյուսիկի և Նվարդի մոր թողած ժառանգությանը նկատմամբ բնախնդիր վերաբերմունքի, Թիֆլիսի Վանագ Ավագ եկեղեցու կրոնա-պատմական թանգարանին վերաբերող և նրանց տանը գտնվող իրերը առանց բացառության և բավականին լավ վիճակում հասել են մեզ, որը հնարավորություն է տվել գրել սույն աշխատությունը, ինչ չի կարելի ասել թանգարանի մյուսների և ցուցանմունքների մասին, որոնց որոնումներն առ այսօր դրական արդյունք չեն տվել:

Կրոնա-պատմական թանգարանը դարձել էր ոչ միայն հմույթունների պահպանման և պրոպագանդման, այլ նաև մասսայական միջոցառումների վայր: Այդ առումով հատկանշական է հայ գրքերի գյուտի 1500-ամյակի տոնակատարությունը Թիֆլիսում, որը հիմնականում կատարվում է Վանքի Մայր եկեղեցում: 1913 թվականի հոկտեմբերի 12-ին, առավոտյան ժամը 11-ից, քաղաքում փակվում են հայկական առևտրական հիմնարկություններն ու ձեռնարկությունները, հայ կրթական հաստատությունները: Ժողովուրդը հավաքվում է Վանքի գավթում, որի մուտքը, առաջնորդարանը և Ղուկասյան թանգարանը զարդարված էին դրոշակներով: Վանքում ժամը 10-ից հանդիսավոր Պատարագ էր տրվում, որը մատուցում էր Աշոտ Եպիսկոպոսը: Նա, խոսելով գրքերի գյուտի նշանակության մասին, ընդգծում է մեծ մարդկանց, հանճարների նշանակությունը և խաղացած դերը ժողովրդի վերածնության գործում⁶¹:

Երբ սկսվում է առաջին համաշխարհային պատերազմը, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Սինոդը հատուկ կարգադրություն է ուղարկում վրաստանի և իմերեթի

60 «Մշակ» օրաթերթ, 12 նոյեմբեր, 1913 թ.:

61 «Մշակ», 13 հոկտեմբեր, 1913:

Գյուտի տիկնոջը՝ տ. Թամարին, խնդրելով նրան փետրվարի 1-ին, ժամը 12-ին, ներկա լինել Ղուկասյան թանգարանի Մնայուն հանձնաժողովի նիստին, կամ ուղարկել ներկայացուցիչ «Հանգուցյալ Գյուտ ալ. քահանայի մոտ մնացած թանգարանի հաշվի և գործերի մասին տեղեկություն տալու և հանձնաժողովին հանձնելու համար»⁶³: Իր պատասխան 1920 թվականի հունվարի 31-ի մամուլում Տիրուհի Թ. Աղանյանը հայտնում է, որ Տեր Հոր մահը եղել է համկարծակի, և մա հնարավորություն չի ունեցել տնօրինելու ոչ միայն իրեն հանձնած հասարակական, այլև իր սեփական ընտանեկան գործերը, և որ ինքը և իր որդիները անկարող են գոհացուցիչ պատասխան տալ ըստ էության: Միաժամանակ Տ. Թամարը խնդրում է իրեն տրամադրել Մնայուն հանձնաժողովի անցյալ տարվա հաշվետվությունը և արձանագրությունները, որպեսզի ինքը հնարավորություն ունենա ներկայացնելու պահանջված հաշիվը: Իսկ թանգարանի շենքում գտնված գրքերի մնացորդին, որոնք մանրամասն ցուցակագրված են, մա պատրաստ է դրանց հետ միասին ման թանգարանի բաժանիները պատշաճ արձանագրությամբ հանձնել Մնայուն հանձնաժողովին⁶⁴:

Թանգարանին պատկանող իրերի և գույքի մասին որևէ տեղեկություն չի հայտնաբերվել:

Պատերազմն անշուշտ խախտեց Թիֆլիսի վաճառի Մայր եկեղեցու կրոնապատմական թանգարանի վարչության բնականոն գործունեությունը: Պատերազմի տարիներին բազմաթիվ այլ կարևոր հարցեր ծագեցին: Թանգարանի վարչության անդամները ակտիվ մասնկացություն էին ցուցաբերում զանազան այլ կոմիտեների և վարչությունների գործունեությանը, որոնք ստեղծվել էին թեթևացնելու համար հայ գաղթականների, որբերի և անապաստանների ողբերգական վիճակը:

Կրոնա-պատմական թանգարանի Մնայուն հանձնաժողովը գործեց մինչև վրաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումը:

Հետաքրքրական է կրոնա-պատմական թանգարանի գույքի հետազա վիճակը, որի մասին նույնպես հավաստի տվյալներ հայտնի չեն: Իս. Հարությունյանի անձնական արխիվում հայտնաբերվել է մի ստացական, որը տրվել է նրան 1921 թվականի ապրիլի 11-ին, Հայկուտի լիազոր Գ. Մխիթարյանի կողմից: Այնտեղ նշված է, որ համաձայն Հայկուտի կոմիսարի կարգադրության Հայաստանի Հանրային գրադարան-թանգարանին ուղարկելու համար ստացել է Ղուկասյան թանգարանին պատկանող ընկ. Իս. Հարությունյանի միջոցով մեկ հատ ձեռագիր «Օարակնոց» թղթե մաքուր բոլորագիր, ձայնագրված խաղերով և բազմաթիվ զարդանկարներով, փոքրադիր կաշեկազմով: Ինչպես նշված է հիշատակարանում երկու անգամ, գրիչն է Գրիգոր երեցը, իսկ ձայնագրողը՝ Եղիազարը (գրված Երիմե ապաշխարողի պատվերով): Այս հանգամանքը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ ըստ երևույթին կրոնա-պատմական թանգարանի գույքը տեղափոխվել է Երևան և հանձնվել հանրային գրադարանին ու պետական պատմական թանգարանին, ինչպես որ արվել է մյուս բարեգործական ընկերությունների կողմից:

63 Նույն տեղում, ֆ. 332, ց. 1, գ. 1154 ք.:

64 Նույն տեղում, գ. 1155:

ՄԻԱՆՎԱԳ ՆՊԱՍՏՆԵՐ

Ավետիս Ղուկասյանի կտակում զգալի միջոցներ էին նախատեսված նպաստների համար: Դրանցից էին չքավոր հայ լուսավորչական օրիորդներին ամուսնամալու պահիմ օժիտադրամ հատկացնելը և չքավոր հայ լուսավորչական անհատներին և ընտանիքներին ամենամյա միանվագ նպաստ տրամադրելը: Այն նույնպես որոշում էր Մնայուն հանձնաժողովը: Օժիտադրամի համար նախատեսված էր վեց հազար ռուբլի, իսկ նպաստների համար՝ չորս հազար ռուբլի, որոնք անձեռնմխելի էին և նրանց տոկոսները միայն պետք է բաշխվեին:

Թիֆլիսի վանագ Ավագ եկեղեցու կրոնա-պատմական թանգարանի կանոնադրության մեջ հատուկ կարգ էր սճակված չքավոր հայ լուսավորչական օրիորդներին օժիտ տալու և չքավոր հայ լուսավորչական անհատներին և ընտանիքներին միանվագ նպաստներ տալու վերաբերյալ: Ըստ այդ կանոնների, յուրաքանչյուր տարին մեկ անգամ նպաստ էր տրվում հավասար չափով երեք հայ լուսավորչական չքավոր օրիորդների՝ ամուսնամալու ժամանակ օժիտ ձեռք բերելու համար: Ամեն տարի վրաստանի և Իմերեթի հայոց թեմի առաջնորդը, իսկ թեմակալ առաջնորդ չլինելու շրջանում կոնսիստորիան հանձնարարում էր Թիֆլիսի հայ լուսավորչական եկեղեցիների միաբան քահանաներին որոշված ժամկետում տեղեկություններ ներկայացնել հանձնաժողովին՝ իրենց ծխականների մեջ եղած ամուսնացող չքավոր օրիորդների մասին: Խնդրատու օրիորդները կարող էին իրենց ևս անմիջապես դիմել մնայուն հանձնաժողովին՝ չքավորության պատշաճավոր վկայական ներկայացնելով իրենց ծխատեր քահանաներից կամ բարեգործական ընկերություններից: Ներկայացվածների միջից նպաստ ստացողների ընտրությունը կատարվում էր հանձնաժողովի կողմից ամեն տարվա ապրիլի 7-ին, վիճակահանության միջոցով: Վիճակ ընկած չքավոր օրիորդներին հանձնաժողովը տեղեկացնում էր ծխատեր քահանաների միջոցով կամ անձամբ: Վիճակ հանած այն չքավոր օրիորդները, որոնք չեն ամուսնանա երկու տարվա ընթացքում, զրկվում էին նպաստ ստանալու իրավունքից: Սակայն եթե նրանք հետագայում ամուսնանան, ապա նպաստը նրանց տրվում էր առանց մոր վիճակահանության:

Կանոններ էին սճակվել նաև չքավոր հայ լուսավորչական անհատներին և ընտանիքներին միանվագ նպաստներ տալու մասին: Չքավորների մասին տեղեկությունները նույնպես պետք է գրավոր հայտնեին մնայուն հանձնաժողովին Թիֆլիսի հայոց եկեղեցիների հոգևորականները: Այս դեպքում ևս չքավոր խնդրատուները կարող էին իրենք անմիջապես դիմել մնայուն հանձնաժողովին՝ ներկայացնելով չքավորության վկայական իրենց ծխատեր քահանաներից, ինչպես նաև բարեգործական ընկերություններից:

Մնայուն հանձնաժողովը, հավաքելով չքավորների մասին բոլոր ցուցակները կամ վկայականները, որոշում էր տվյալ տարվա միանվագ նպաստի գումարի չափը և նպաստ ստացողների ցուցակը: Այդ մասին տեղյակ էր պահվում խնդրատուներին անմիջապես կամ դարձյալ ծխատեր քահանաների միջոցով: Միանվագ նպաստների բաշխումը նույնպես տեղի էր ունենում ամեն տարի, ապրիլի 7-ին, վանագ Ավագ եկեղեցու կրոնա-պատմական թանգարանում հանգուցյալ Ավետիս Ղուկասյանի հոգեհանգստի արարողությունից հետո:

Նորակազմ կանոնադրությունը և կանոնները ուղարկվում են Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի հաստատմանը, որը այն հաստատում է 1907 թվականի մայիսի 3-ին:

1907 թվականի հունվարից մինչև 1916 թվականի օգոստոսը Մնայում հանձնաժողովը իր նիստերում 52 անգամ անդրադարձել է չքավոր օրիորդներին օժիտի գումար և չքավորներին միանվագ նպաստ տալու հարցերին:

Մնայում հանձնաժողովը ամեն տարի գրավոր դիմում էր Թիֆլիսի առաջնորդին, որպեսզի ծխատեր քահանաների միջոցով մշված ժամկետում տեղեկություններ օժիտների կազմակերպության մասին չքավոր օրիորդների, անհատների և ընտանիքների մասին: Ամբողջությամբ է մշվել, որ ծխատեր քահանաները իրենց վրա դրված պարտականությունները կատարում էին ամենամյա քարեխղճությամբ: Առաջնակարգ ձևով և ժամկետում նրանք օժիտներում էին իրենց ծխատիրության սահմաններում եղած չքավորների ցուցակները: Այդպիսով դրանք կազմվում էին խառը, թե՛ օժիտ ստացողներից և թե՛ չքավորներից մեկ ցուցակով, որը դժվարացնում էր դրանց ստուգումները: Այդ հարցը քննարկվում է հանձնաժողովի նիստում և որոշում կայացվում 1907 թ. ապրիլի 1-ին կազմել էֆկու ցուցակ՝ առանձնացնելով օժիտ և նպաստ ստացողներին, մշվելով՝ նրանց անուն-ազգանունը, ընտանիքի անդամների կազմը և հասցեն, ստուգման համար մատչելի դարձնելու նպատակով:

Առաջիկ վիճակահանությունը տեղի է ունենում 1907 թվականի ապրիլի 5-ին: Հանձնաժողովը նկատի ունենալով, որ օժիտի համար դիմողները (117 հոգի) և միանվագ նպաստի խնդրատուները մեծ թիվ են կազմում, որոշում է բաշխել երկու տարվա գումարները և օժիտ հատկացնել վիճակահանության կարգով վեց չքավոր օրիորդների: Վիճակահանության արդյունքները վավերացվում էր հանձնաժողովի բոլոր անդամների կողմից: Չքավոր անհատների և ընտանիքների թիվը հասնում էր 159 հոգու: Հանձնաժողովը որոշում է բոլորին տալ երկուական ռուբլի, որպես նպաստ⁶⁵:

Հաջորդ 1908 թվականին հանձնաժողովը նույն կարգով դիմում է Թիֆլիսի հայոց առաջնորդարան՝ խնդրելով հայտնել բոլոր ծխատեր քահանաներին, որպեսզի իրենց ծխերից օժիտներում երկուական ամենաչքավոր անհատի կամ ընտանիքի անուն և ազգանուն: Հանձնաժողովը որոշում է տվյալ տարվան հատկացված 200 ռուբլու վրա ավելացնել անցյալ տարվանից մնացած 96 ռուբլին: Օժիտադրամի համար որոշվեց օգտագործել նախորդ տարվա ցուցակները՝ ավելացնելով մոտերը⁶⁶:

Նշված կանոնների համաձայն այդ ցուցակները ուղարկվեցին ծխատեր քահանաներին՝ մշվելու համար ամուսնացածների և վախճանվածների ազգանունները: Հանձնաժողովը մի նորամուծություն էլ է մտցնում: Որոշվում է տպագրել հատուկ վկայականներ, որոնք որպես հավաստիացում տրվելու էին վիճակահանած չքավոր օրիորդներին: Այդ վկայականում մշվում էր. «Տիֆլիսի Վանազ Ավագ եկեղեցու կրոնա-պատմական թանգարանի վարչությունը տալիս է սույն վկայականը Օր. (անուն, հայրանուն, ազգանուն) առ այն, որ, համաձայն կտակի, թանգարանի քարերադ հանգուցյալ Ավետիս Ղուկասյանի 1907 թվ. ապրիլի 7-ին կատարած վիճակահանության ժամանակ Ռիշյալ օրիորդին ընկավ հարյուր ռուբլի օժիտադրամ:

65 Իս. Հարությունյանի անձնական արխիվ:

66 Նույն տեղում:

Ըստ թանգարանի վեցերորդ հոդվածի կամոնադրության օրհորդը եթե երկու տարվա ընթացքում չի ամուսնանում, զրկվում է նպաստը ստանալու իրավունքից»:

1908 թվականին օծիտի կարիք ունեցող օրհորդների թիվը հասնում է 185-ի: Սակայն ստուգումներով պարզվում է, որ այդ թվի մեջ էին մտցրել նաև շուրջ 25 հոգի անչափաթասներին, որոնք, իհարկե, համվեցին ցուցակից, իսկ 160 օրհորդների միջև անցկացվեց վիճակահանություն: Նույն տարում նպաստի համար դիմել էին 99 հոգի: Այս անգամ էլ որոշվում է նրանց քաժանել երկուսական ռուբլի: Չքավորների մասին վկայում էին ծխատեր քահանաները: Այսպես, Սարգիս ավագ քահանա Իգիթյանը 1911 թվականի մարտի 11-ին տրված վկայականում հավաստում էր. «Իմ ծուխ Սոֆիա Սուլխանյանցը հետին չքավոր է, ումի չորս փոքրահասակ զավակներ, չի կարողանում նրանց օրական չոր հաց հասցնել, թողնելով մյուս կարիքները, ուստի կարոտ է օգնության քարեպաշտ անձանց: Ի ստուգություն որի տալիս եմ սույն վկայականը իմ ստորագրությամբ և դորոշմամբ անվանական եկեղեցական կնիքով»: Գրիգոր ավագ քահանա Մանդակունու 1917 թվականի ապրիլի 5-ին տրված վկայականում կարդում ենք. «Այրի Մարգարիտ Տեր-Պողոսյանն իր անչափաթաս որբերով զուգվում է հետին աստիճանի դառն չքավոր վիճակի մեջ, կարոտ օրական մի կտոր հացի: Ստուգությունը վկայում եմ ստորագրությամբ և անվանական կնիքով»⁶⁷: Նույնամյան վիճակ էր նաև չքավոր օրհորդների պարագայում: Ելնելով նրանց ծանր կացությունից, ծխատեր քահանաները ստիպված էին լինում միջնորդել՝ օծիտադրամը հատկացնել նրանց մինչև ամուսնանալը, որպեսզի կարողանային հոգալ օծիտի ծախսերը: Հովհաննես ավագ քահանա Մարտիրոսյանը 1910 թվականի փետրվարի 13-ին օրհորդ Եղիսաբեթ Ավդայեզյանին տված տեղեկանքում գրում էր, որ նա նշանակվել է Կարսեցի Գասպար Ղազարյանցի հետ և պսակվելու է առաջիկայում: Եթատեր քահանան նշում էր, որ նա վիճակ է հասել 1908 թվականի ապրիլի 7-ին և խնդրում էր նրան տալ օծիտադրամ օծիտի պատրաստություն տեսնելու համար:

Այդպիսի դեպքերում հանձնաժողովի նախագահը դիմումը մակագրում էր Գյուտ ավագ քահանա Աղանյանցին. «Եթե հնարավոր է և օրինական, հակառակ չէ կամոնադրությանը, նշան դրված օրհորդին հանձնել իրեն հասանելիք վիճակով տրված մի հարյուր ռուբլի»⁶⁸: Սովորաբար հարցը լուծվում էր դրական:

Հանձնաժողովին հարկ էր լինում գործ ունենալ երբեմն տխուր փաստերի հետ: Երբեմն օծիտադրամը հարկ էր լինում տրամադրել վիճակ հանած օրհորդի թաղման ծախսերը հոգալու համար: Օրհորդ Սոֆիա Փեշտմալեյանը 1908 թվականին վիճակ էր հասել, սակայն ինչ-ինչ պատճառներով չէր ամուսնացել: Եվ ահա 1911 թվականի հոկտեմբերին նրա մայրը՝ տիկին Մարիամը, ծանուցում է հանձնաժողովին, որ Սոֆիան մահացել է չամուսնացած և խնդրում է չստացած օծիտադրամի փոխարեն տալ իրեն թաղման ծախսը: Չնայած կամոնադրությամբ մեծ թագ չէր նախատեսված, սակայն հանձնաժողովը հնարավոր է համարում տալ 25 ռուբլի՝ թաղման ծախսերը հոգալու համար⁶⁹:

67 Նույն տեղում:

68 Նույն տեղում:

69 Նույն տեղում:

Ամուսնության համար օժիտադրամի հատկացումը մարդասիրական գործ էր և ժամանակի ճամփ պայմաններում զգալի նեցուկ չքավոր օրիորդներին:

Ամհատ չքավորներին և ընտանիքներին տրվող միանվագ դրամական օգնությունը, չնայած փոքր գումարին, հնարավորություն էր տալիս մարդկանց թեկուզ մեկ-երկու օր ունենալ ապրուստի լրացուցիչ միջոց:

Ավետիս Ղուկասյամի կտակով գործող Թիֆլիսի վանաց Ավագ եկեղեցու կրոնա-պատմական թանգարանը իր համակողմանի գործունեությամբ նշանակալից հետք է թողել հայ ժողովրդի մշակութային և քարեգործական գործունեության պատմության մեջ:

